

Др Милана Живановић, научни сарадник
Институт за новију историју Србије, Београд

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА И АПРИЛСКИ РАТ¹

Апстракт: У раду је на основу архивске грађе, мемоара и литературе представљена перцепција бомбардовања Београда у Априлском рату из угла руских емиграната, последице саме агресије (окупација Србије и образовање Независне Државе Хрватске) на избегличку средину, као и на политичко и војно ангажовање и ставове емиграната.

Кључне речи: руска емиграција, Априлски рат, окупација, Србија, Независна Држава Хрватска.

На опредељивање руских емиграната, друштвено-политички ангажованих у међуратном периоду у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевини Југославији,² и оних који ће то постати за време Другог светског рата (будући да је знатан део избеглица био и остао

¹ Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада Научноистраживачке организације у 2021. години бр. 451-03-9/2021-14/200016 од 5. 2. 2021.

² О руској емиграцији у Краљевини СХС / Југославији: *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова, књ. I–II*, ур. Миодраг Сибиновић, Марија Межински и Алексеј Арсењев, (Београд: Филолошки факултет, Катедра за славистику и Центар за научни рад, 1994); Мирослав Јовановић, *Досељивање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, (Београд: Стубови културе, 1996); Виктор И. Косик, *Русская Церковь в Югославии (20–40-е годы XX века)*, (Москва: Православный Свято-Тихоновский богословский институт, 2000); Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, (Београд: Чигоја, 2006); Виктор И. Косик, Владимир А. Тесемников, *Русский Белград*, (Москва: Издательство МГУ, 2008); Алексеј Тимофејев, *Руси и Друзи свештски рађи у Југославији: Уједињај СССР-а и руских емиграната на дођајаје у Југославији 1941–1945*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2011); Алексеј Арсењев, *Самовари у равници. Руска емиграција у Војводини*, (Нови Сад: Змај; Футог: Уметничка радионица Завештање, 2011).

политички неактиван),³ коју ће страну у политичком и идеолошком смислу изабрати у раздобљу од 1941. до 1945, утицало је неколико фактора. За већину припадника старије генерације, учесника Грађанског рата (али и изванредан проценат њихових наследника – настављача монархистичких традиција гајених како у руским домаћинствима, тако и у руским школама у Краљевини СХС / Југославији),⁴ револуционарни догађаји 1917. и сам Грађански рат остали су главно исходиште.⁵ Знатан број припадника млађе генерације своје ставове формирао је под утицајем процеса који су се одвијали у међуратном периоду: отварања представништва есеровске (партије социјалиста-револуционара) организације ЗЕМГОР у Београду 1924. и друштвених активности које је ова заправо експозитура совјетских агената остваривала у том раздобљу,⁶ јапанске окупације Манџурије и долазак Хитлера на власт који су довели до дискусија око тога на којој би страни руска емиграција требало да буде у случају рата између СССР-а и Јапана, односно СССР-а и Трећег рајха, али и самих услова и околности живота у туђини.⁷ Завршетак тог процеса избора представљали су Априлски рат и подела земље (окупација, односно анексија територија и образовање Независне Државе Хрватске).

Од око 30.000 Руса који су живели у Краљевини Југославији 1941. године, око 8.000 је боравило у Београду,⁸ где су и дочекали

³ Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 60–61.

⁴ *Исто*, 74.

⁵ О идејама и плановима борбе против комунизма: Milana Živanović, „Ideje i planovi borbe protiv komunizma u redovima ruske emigracije u Kraljevini SHS / Kraljevini Jugoslaviji”, *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku: ekstremizam kao faktor destabilizacije odnosa i regionu*, ur. Darko Gavrilović, (Golubić: Udruga za povijest, suradnju i pomirenje, 2020), 53–71.

⁶ Јовановић, *Руска емиграција на Балкану*, 66–67; Алексеј Тимофејев, „Српско-руски друштвено-политички односи у раздобљу националне трагедије. 1917–1945.”, *Москва–Србија, Београд–Русија. Документи и материјали. Том 4, Руско-српски односи 1917–1945*, приредили Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић и Александар Силкин, (Београд: Архив Србије; Москва: Главное архивное управление города Москвы, 2017), 41.

⁷ Тома Миленковић, *Руски инжењери у Југославији: 1919–1941*, (Београд: Савез инжењера и техничара Србије, 1997), 156–157; Јовановић, *Руска емиграција на Балкану*, 74; Тимофејев, *Руси и Други свешки рај у Југославији*, 36.

⁸ Према резултатима пописа странаца који је спровела Специјална полиција, у

бомбардовање првог дана Априлског рата.⁹ У првом нападу немачке авијације на престоницу (од четири која су била изведена 6. априла, после којих је уследио још један у ноћи између 6. и 7. априла и потом наредног дана), учествовало је 234 бомбардера уз пратњу ловаца који су у таласима од 6.30 до 8.00 часова изводили ударе по различитим циљевима.¹⁰

Немали број емиграната оставио је забелешке о тим јутарњим сатима.¹¹ Позоришни редитељ Јуриј Љвович Ракитин је бомбардовање Београда описао на следећи начин: „Ујутро, у 7 сати, док се на радију давала јутарња емисија, зачули смо авионе и потмуле експлозије. У први мах томе нисмо придали нарочити значај. Али сам, по неком узнемиренем предосећању почео да убеђујем Љуљу (његову жену Јулију – М. Ж.) да су то експлозије, да су Немци започели бомбардовање Београда. Експлозије су се ближиле, а са њима и проклета тутњава мотора (...) Већ су над нашим делом града! Грабимо оно што је надхват руку и јуримо у подрум. Тамо је већ читав зид станара наше зграде (....) Све учесталије експлозије... Нешто се обрушава, нешто лети, хучи, зуји... Људи беже, вичу. Заглушујући тресак, језив. У подруму смо два сата. Излазимо. Враћамо се у стан. Љуља у своју малу торбу пакује неопходне ствари. Излазимо на улицу. Влада мук. Неодољива потреба да се некуд иде, бежи, креће. Свет сумануто трчи улицом. Вичу, грабе неке

главном граду у јуну 1941. године живело је око 7.000 руских емиграната старијих од 16 година (не укључујући оне који су имали југословенско држављанство), док је школске 1941/1942. године у руским школским установама у престоници (гимназијама и основној школи) било око 700 деце. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, 25, 38; Алексеј Тимофејев, Милана Живановић, *Руска емиграција у Београду од 1920-их до 1950-их. Уводна скица за каталог изложбе*, (Београд: Историјски архив Београда, 2021).

⁹ О Априлском рату: *Drugi svetski rat (pregled ratnih operacija). Događaji od početka rata do 22. juna 1941*, (Београд: Војноисторијски институт ЈНА, 1957); Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza 1–2*, (Београд: Народна књига; Титоград: Пobjеда; Ljubljana; Београд: Partizanska књига, 1982, 1984); Миљан Милкић, „Априлски рат – 12 дана отпора”, *Огбрана, специјални прилог бр. 166*, 1. 4. 2017.

¹⁰ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza 2*, (Београд: Народна књига; Титоград: Пobjеда; Ljubljana; Београд: Partizanska књига, 1984).

¹¹ О бомбардовању Београда: Александар М. Огњивић, Ђорђе И. Николић, *Бишка за Београд: април 1941*, (Београд: Службени гласник, 2020).

бесмислене ствари. Беже, беже..."¹² Бележећи страхоте разарања престонице тог дана, у једном тренутку Ракитин је оставио запис: „Немам снаге да опишем све шта преживљавамо данас, 6. априла.”¹³

И један од пионира стрипа у Краљевини Југославији Јуриј (Ђорђе) Павлович Лобачев, сећао се тог дана: „Недеља, 6. април 1941. Рано јутро. Пробудила нас је топовска паљба. Полуобучени, изашли смо на балкон. Небо чисто, ниједног облачка. Сви ровови пуни гардиста у пољским униформама. Паљба је престала. – Да, маневри. Још је рано, можемо да продужимо спавање. И тек што смо се окренули, зачу се бука авионских мотора. И прасак, много праскова, који се стапају у један хук, у непрекидну грмљавину. Свуда околу, одозго, звиждећи, лети нешто. Господе Боже, па то је бомбардовање...”¹⁴

Овај догађај је описао и двадесетједногодишњи питомац Ниже школе Војне академије у Београду Александар Михајлович Гљанцев: „Недеља, 6. април. Расположење је добро. Од раног јутра гланцамо плочице – после доручка смотра и... отпуст. Истина, не изгледамо нарочито парадно: наше црвене чакшире и плаве летње блузе заменила је униформа каки боје, а уместо шпаде – бајонет. Као мера опреза, за случај рата, преобукли су нас у маскирну униформу – било је јасно да Хитлер неће опростити раскид пакта. Око седам ујутру је. Ми смо у трпезарији, у подруму троспратног корпуса. Дели се доручак. Нисмо ни успели да принесемо први залогај устима кад су се зачули звуци експлозије; зграда се затресла, заљуљали су се лустери. Шта је то? Упитно смо гледали дежурног официра. – Маневри! – смирио нас је, одговарајући на наше немо питање. Експлозије су све ближе, јаче. Официр се узнемирио, попео се горе. После неколико секунди сјурио се доле: 'Узбуна! Без оружја... кроз главна врата! Замаскирајте се у шумарку!'"¹⁵

¹² Цит. према: „Јуриј Ракитин. Дневник, март–април 1941” (приредио и превео Алексеј Арсењев), *Руски алманах* 15/2010, 138–166.

¹³ *Истио*.

¹⁴ Цит. према: Ђорђе Лобачев, *Кад се Волга уливала у Саву: мој животињи роман*, (Београд: Просвета, 1997), 106.

¹⁵ Цит. према: Александр М. Агафонов (Гљанцев), *Зайиски бойца Армии шеней*, (Москва; Берлин: Direct media, 2019), 53–54.

Међу жртвама бомбардовања престонице били су и руски емигранти.¹⁶ Процене погинулих су до неколико стотина.¹⁷ На основу записа из књиге умрлих Цркве Свете Тројице, руског храма на Ташмајдану, установљена су имена 50 погинулих. Међу њима је била породица Алексеја Краснова – он, његова супруга и деца од 17, односно 9 година. Међу познатим именима погинулих најмлађи је био четворогодишњи Петар Крамер.¹⁸ Известан број је био рањен, док су се поједини водили као нестали. Током налета немачке авијације погођена је зграда у којој је од 1938. године био смештен Археолошки институт Н. П. Кондаков. Тада су погинула и два сарадника ове установе.¹⁹

Априлски рат је осим цивилних жртава у руској средини однео и војне. Наиме, за руске официре Војске Краљевине Југославије, држављане те земље верне положеној заклетви, избора и опредељивања између две стране није било – почетак рата је био схваћен као напад на њихову другу отаџбину и као војни обвезници од самог почетка борбених дејстава стали су у њену одбрану, а њима су се придружили и руски емигранти-добровољци.²⁰ Потребно је истаћи и да су према појединим изворима, начелник IV одељења Руског опште-војног савеза (руске војне организације)²¹ генерал-лајтнант Иван Гаврилович Барбович, начелник Кубанске козачке дивизије генерал Виктор Ерастович Зборовски и командант Гардијског козачког дивизиона

¹⁶ О броју жртава бомбардовања Београда: Милкић, „Априлски рат – 12 дана отпора”, 9, 10, 32.

¹⁷ Према подацима професора Шеншина, у бомбардовању Београда погинуло је неколико стотина руских емиграната. *Москва–Србија, Београд–Русија. Документи и маперијали. Том 4, Руско-српски односи 1917–1945*, приредили Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић и Александар Силкин, 889.

¹⁸ Алексей Ю. Тимофеев, „О русских участниках Апрельской войны и жертвах бомбардировок Белграда 1941 г.” <https://ruskidom.rs/2021/04/06/o-russkih-uchastnikah-aprelskoj-vojny-i-zhertvah-bombardirovok-belgrada-1941g/> (приступљено 15. 8. 2021.)

¹⁹ Юлия Янчаркова, „Прага–Белград–Прага (Археологический Институт им. Н. П. Кондакова в 1938–1941 годах)”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 1–4/2004, 269–280.

²⁰ Наталья А. Ёхина, „‘История русского Сопrotивления... еще не написана’ К истории Союза советских патриотов в Югославии в годы Второй мировой войны”, *Ежегодник Дома русскогo зарубежья имени Александра Солженицына* 1/2014–2015, 183.

²¹ О РОВС-у: Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 292–315.

пуковник Анатолиј Иванович Рогожин ставили себе и своје јединице на располагање југословенској војној команди, али због развоја ситуације до практичне реализације тог предлога није дошло.²²

Иако је тешко одредити укупан број руских учесника Априлског рата, ради давања опште процене потребно је истаћи да је 1939. године у армији било 226 активних (2,5 %) и 106 (0,27 %) резервних официра руске националности.²³ Извесно је да је око 12% њих погинуло.²⁴ Позната су имена тек неколицине њих: пилота Константина Аврамовича Јермакова, Сергеја Војнова, Николаја Николајевича Теофилова, инжењера Бориса Николајевича Алексејева, артиљеријског капетана Семјона Михајловича Перфиљева, пешадијског потпоручника Владимира Јевгенјевича Шеља.²⁵

Укупно 173 руска официра и војника су по заробљавању заједно са српским саборцима послати у немачке логоре као ратни заробљеници. Већина је била упућена у тврђаву Колдиц између Лајпцига и Дрездена.²⁶

С друге стране, извесно је да за време Априлског рата командант 5. ловачког пука потпуковник Леонид Иванович Бајдак није остао веран заклетви. Бајдак није извршавао одређене задатке ваздушне одбране на Нишавском правцу, да би по капитулацији приступио Зракопловству НДХ.²⁷ Крајем 1944. године био је постављен за команданта 1. ваздухопловног пука Авијације Комитета ослобођења народа Русије (Руске ослободилачке армије генерала Власова), а пуковник

²² Д. Ковалевский, „Во имя Родины...”, *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–1945 гг.: Исторический очерк и сборник воспоминаний соратников*, (Нью-Йорк: Наши вести, 1963), 12.

²³ Далибор Денда, „Русские беженцы в югославской армии, 1919–1941: к вопросу о деятельности русской эмиграции в Югославии”, *Русский сборник: исследования по истории России. Т. VI*, (Москва: Модест Колеров, 2009), 180.

²⁴ Тимофејев, *Руси и Друѓи светски рати у Југославији*, 30.

²⁵ Милана Живанович, „‘Я почувствовал себя сербом...’ Русские эмигранты в Апрельской войне 1941 года”, *Военно-исторический журнал* 9/2021, 46–55.

²⁶ Тимофејев, *Руси и Друѓи светски рати у Југославији*, 30.

²⁷ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza 2*, (Beograd: Narodna knjiga; Titograd: Pobjeda; Ljubljana; Beograd: Partizanska knjiga, 1984); Драган Савић, „Лет на другу страну”, *Лет: часопис за историју ваздухопловства* 1/1998, 246.

Сергеј Константинович Шебаљин, командант 5. ваздухопловног пука у Нишу 1939. године,²⁸ затим командант 2. батаљона 5. пука Руског корпуса, за начелника штаба.²⁹

Завршетак рата и подела земље – окупација, односно анексија одређених територија Југославије и образовање Независне Државе Хрватске побудили су руске емигранте на различите форме активности, а изванредно проценат и на пасивност. Ради илустрације пасивности већине руских научних радника треба истаћи наводе аутора елабората Управе државне безбедности о руској емиграцији у Југославији, који су у периоду совјетско-југословенског сукоба на тенденциозан начин представили делатност избегличке заједнице. Они, међутим, нису могли да не истакну незнатан проценат сарадње поменуте групе у емигрантској средини са окупационим властима: „Од 110 научника, који су напред споменути, њих 9 је напустило Југославију пре II светског рата, а за време окупације других 12, од којих су неки отишли у Париз, а неки у САД, где и даље раде на науци. Од оних који су остали у Југославији и за време окупације само су се њих четири ставили у службу Немаца.”³⁰

Треба истаћи још једну страну пасивности – одбијање сарадње са новим режимом. Најиндикативнији пример је понашање истакнутог pilota Вјачеслава Матвејевича Ткачева, који је био на челу целе авијације Руске армије за време Грађанског рата: „Био сам сигуран да ће услед незадовољства народа Русије совјетском влашћу немачко-фашистичкој хорди, која је освојила готово читаву Европу, бити загарантована победа и на Истоку. И ја сам се поколебао: Шта ће сад бити са мојом Отацбином? Иако сам услед околности био предложен за одређену улогу у руској емиграцији, према окупаторима сам се односио са великим неповерењем (...) Након што су Немци уклонили генерала

²⁸ Станислав Цоцовић, *На крилима: Пеши ловачки џук 1941. Куманово*, (Београд: Елит, 1996), VII.

²⁹ Кирилл Александров, *Армија генерала Власова 1944–1945*, (Москва: Јуза, Эксмо, 2006), 167–168.

³⁰ *Белоемиграција у Југославији 1918–1941*, том 1, прир. Тома Миленковић и Момчило Павловић, (Београд: Институт за савремену историју, 2006).

Скородумова³¹ са места руководиоца руске емиграције, Руси су за ту функцију предложили два кандидата: генерала Крејтера и мене. Немци су ради преговора послали код мене специјално изабрану личност, поставивши услове према којима би ја, пре свега, требало да признам исправност Хитлерове политике према мојој Отаџбини. Нисам могао да поступим супротно својој савести, својим патриотским осећањима, па сам одбио ту 'почасну' функцију која ми је предложена, иако је то одбијање осудило мене и моју жену на полугладовање."³²

Разлози за политичко и војно ангажовање руских емигранта у периоду од 1941. до 1945. године били су различити: од идеолошких и политичких, до материјалних, односно економских. Идеолошку страну могуће је најједноставније поделити на политичке линије: „против Хитлера” и „против Стаљина”. Радило се, заправо, о реализацији ставова „одбранаша” („бранилаца”) који су сматрали да вођа Рајха жели да уништи њихову отаџбину и да је стога потребно пружити помоћ Стаљину у одбрани Совјетског Савеза, односно „дефетиста” који су у Хитлеровим идејама видели жељу за уништењем комунизма и залагали се за пружање помоћи Рајху.³³

Идеолошки мотиви, дешавања која су се догодила две и по деценије пре почетка Другог светског рата, остали су прекретница за немали број војника Добровољачке / Руске армије.³⁴ Стога је по објави

³¹ Маја 1941. године генерал Михаил Фјодорович Скородумов је био постављен за начелника једине организације руских избеглица – Бироа за заштиту интереса и за помагање руских емиграната у Србији, формираног наредбом војног заповедника у Србији. Смењен је са тог положаја убрзо после што је септембра 1941. године одлучио да формира Руски корпус, који би „након ликвидације комунизма у Србији” требало да буде пребачен на Источни фронт, и прогласио мобилизацију свих војних обвезника од 18 до 55 година, што није било у складу са немачким плановима. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, 37, 43–44.

³² Цит. према: Алексей Б. Арсеньев, Михаил Л. Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде (1920–1944)*, Кн. 1, (Белград: Архив Сербской Православной Церкви, 2018), 268–269; Вячеслав М. Ткачев, *Крылья России: воспоминания о прошлом русской военной авиации 1910–1917 гг.*, (Санкт-Петербург: Гуманитарный издательский центр „Новое культурное пространство”, 2007), 606.

³³ Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, 36; Мирослав Йованович, „Те, кто за Сталина, и те, кто за Гитлера. Российская эмиграция в Югославии в годы Второй мировой войны”, *Родина* 11/2012, 14–16.

³⁴ Основно занимање нешто мање од 4.000 лица пристиглих до 1921. године у

наређења о формирању Руског корпуса септембра 1941. године, који би сходно замисли његовог оснивача, генерала Михаила Фјодоровича Скородумова „након ликвидације комунизма у Србији” требало да буде пребачен на Источни фронт,³⁵ према истраживањима Сергеја Волкова у његове редове ступило 95% учесника Првог Кубанског (Леденог) похода 1918. године (првог маневра Добровољачке армије која се у том тренутку још налазила у статусу формирања) који су живели на Балкану (само у 1. козачком пуку било их је више од 130).³⁶ За непуне четири године кроз корпус, којем су Немци већ у септембру 1941. године после сузбијања Скородумовљевих планова о победничком повратку у отаџбину, наменили антипартизанску делатност, с тим да је у октобру 1944. ступао у борбе и са јединицама Црвене армије, прошло је 17.090 лица. Укупан број ратних губитака (погинулих, тешко рањених и несталих) износио је око 6.700, с тим да су емигранти из окупиране Србије сачињавали само део војника ове формације. Осим Руса из Независне Државе Хрватске, Бугарске, Румуније и Грчке, корпус је попуњаван и заробљеним совјетским војницима.³⁷ Међутим, на ступање руских емиграната у ову формацију нису утицали само идеолошки мотиви, жеља за повратком у отаџбину, већ и потреба за заштитом од припадника партизанског покрета, као и материјални разлози – служба у корпусу је била добро плаћена у моменту када су сви Руси одлуком владе Милана Недића 1942.

Краљевину СХС (око 23 % испитаника) била је војна служба, а према подацима др Далибора Денде у Војном архиву се чувају персонални досијеи преко 1.000 официра и војних чиновника руске националности у Војсци Краљевине Југославије (укључујући и припаднике млађе генерације који су завршили југословенске војне школе). Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 182–183; Денда, „Русские беженцы в югославской армии”, 175, 177.

³⁵ Тимофејев, *Руси и Друџи свейски рај у Југославији*, 43. О Руском корпусу: *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–1945 гг.: Исторический очерк и сборник воспоминаний соратников*, (Њу-Йорк: Наши вести, 1963); Тимофејев, *Руси и Друџи свейски рај у Југославији*, 43–44, 46–48.

³⁶ Сергей В. Волков, Павел Н. Стрелянов (Калабухов), *Чины Русскої Корпуса*, (Москва: Рейтар, „Форма-Т”, 2009), 4.

³⁷ У фебруару и марту 1943. године 300 заробљеника логора Ровно (у Украјини) је изразило жељу да ступи у корпус, после чега су и били упућени у Београд. Тимофејев, *Руси и Друџи свейски рај у Југославији*, 44, 46–48; Alexey Timofeev, *Splintered Wind: Russians and the Second World War in Yugoslavia*, (Moscow: Модест Колеров, 2013), 48.

године због прилива избеглица били отпуштени из државне службе.³⁸

За разлику од Србије, где управо због доношења поменуте одлуке у војној и цивилној служби готово да није било Руса, у Независној Држави Хрватској забележена је другачија ситуација. Више од 50 бивших официра Војске Краљевине Југославије ступило је у домобранство НДХ, а неки од њих су у саставу 369. појачане пешачке пуковније учествовали у борбама на Источном фронту.³⁹ Наиме, формирање хрватских легионарских јединица убрзо по нападу Немачке на СССР било је повезано са ставом вођства НДХ о пожељности укључивања у немачки поход против Совјетског Савеза. Будући да се радило о нарочитом задатку, у Легију су према наредби заповедника копнене војске могли да буду упућени само „расно чисти Хрвати, Украјинци и Руси који немају никакове љаге у својој прошлости нити порока у свом карактеру, а у доби су од 20 до 32 године старости.”⁴⁰

За разлику од поменутих облика политичког и војног ангажовања руских емиграната, многи чланови Савеза младоруса (Младоруске партије), чија је главна парола била „Цар и Совјети”, а основни циљ стварање „социјалне монархије” и „савезне империје”, за време Другог светског рата придружили су се европским покретима отпора.⁴¹ Показујући крајем тридесетих година спремност на сарадњу са

³⁸ Timofeev, *Splintered Wind*, 58–60.

³⁹ Тимофејев, *Руси и Друџи светски рат у Југославији*, 56–57.

⁴⁰ Цит. према: Marko Davinić, „Pravno ustrojstvo i delovanje vojnih i policijskih snaga Nezavisne Države Hrvatske”, *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske*, priredili Boris Begović i Zoran S. Mirković, (Beograd: Univerzitet, Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2017), 129. Marko Davinić, „Pravno ustrojstvo i delovanje vojnih i policijskih snaga Nezavisne Države Hrvatske”, *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske*, priredili Boris Begović i Zoran S. Mirković, 128–129.

⁴¹ Людмила В. Климович, „Идеология и деятельность молодежных организаций русского зарубежья в 1920-е – начале 1940-х гг.: на материалах Союза Младороссов и Национального Союза Нового Поколения”, (диссертация на соискание степени кандидата исторических наук, Саратовский государственный технический университет, 2010). О организацији: Людмила В. Климович, „Идеология и деятельность молодежных организаций русского зарубежья в 1920-е – начале 1940-х гг.: на материалах Союза Младороссов и Национального Союза Нового Поколения”, (диссертация на соискание степени кандидата исторических наук, Саратовский государственный технический университет, 2010); Виктор И. Косик, „Молодая Россия”: *Вариации на тему национализма в маршах эпохи*, (Москва: ПРОБЕЛ-2000, 2013).

совјетским режимом, заузели су антихитлеровску политичку линију.⁴² Истакнути представник тог покрета у Београду био је унук Лава Николајевича Толстоја Иља Иљич.⁴³ Заједно са братом Владимиром Иљичем Толстојем 20. јануара 1945. године упутио је писмо лично Јосифу Стаљину, с молбом да им се одобри повратак у отаџбину у циљу учешћа у рату. После два и по месеца стигао је позитиван одговор.⁴⁴

Немали проценат руских лекара приступио је или помагао партизанском покрету (знатан број је ипак задржао пасиван став и остао у служби). Од најмање 530 лекара који су стигли у Краљевину СХС, према истраживањима Алексеја Арсењева, њих најмање 93 било је у партизанском покрету и војном санитету (најмање 17 Рускиња).⁴⁵ У илегалној организацији руских емиграната под називом Савез совјетских патриота,⁴⁶ на врхунцу њеног деловања налазило се око 150 лица.⁴⁷ Према наводима Совјетске амбасаде у Београду, у новембру 1945. године у Југословенској армији налазила су се 443 бивша руска

⁴² Јовановић, *Руска емиграција на Балкану*, 76–78.

⁴³ Ivan Očak, „Руски емигранти и народноослободилачка борба народа Југославије”, *Историјски зборник* 1/1987, 305.

⁴⁴ Дмитрий А. Волкогонов, *Сталин. Политический портрет*, (Москва: Новости, 1992).

⁴⁵ Стеван Литвињенко, *Руски лекари у Србији и Црној Гори*, (Београд: Српско лекарско друштво, 2007), 31; *Российские врачи в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии: Биографический словарь и анкеты (1918–1946)*, сост. Михаил М. Горин-мл., Марина Ю. Сорокина, (Белград: Архив Југославије; Москва: Дом русског зарубежја имени Александра Солженицына, 2012); Aleksej Arsenjev, „Rusi u Narodnooslobodilačkoj borbi Jugoslavije” (необјављени рукопис), 22.

⁴⁶ О Савезу совјетских патриота: Алексеј Тимофејев, „Савез совјетских патриота – антифашистичка организација руских емиграната у Србији 1941–1945”, *Токови историје* 3/2012, 257–277; Наталья А. Ёхина, „История русского Сопrotивления... еще не написана” К истории Союза советских патриотов в Югославии в годы Второй мировой войны”, *Ежегодник Дома русскогo зарубежја имени Александра Солженицына* 1/2014–2015, 174–205; Наталья А. Ёхина, „На чьей стороне ты будешь, когда разразится война”: К истории Союза советских патриотов в Белграде”, *Российская эмиграция в борьбе с фашизмом. Международная научная конференция*, сост. Константин К. Семенов, (Москва: Дом русскогo зарубежја им. Александра Солженицына, 2015), 203–237.

⁴⁷ Алексей Ю. Тимофеев, „Сопrotивление немецкой оккупации в Сербии и русская эмиграция в годы Второй мировой войны”, *Российская эмиграция в борьбе с фашизмом. Международная научная конференция*, сост. Константин К. Семенов (Москва: Дом русскогo зарубежја им. Александра Солженицына, 2015), 252.

емигранта, што наводи на закључак да се најмање неколико стотина њих борило у редовима НОВЈ (с обзиром на демобилизацију, погибију извесног броја Руса у борбама, али и ступање у армију по ослобођењу), а да је око 25% активно учествовало у партизанском покрету или га подржавало. Ради поређења, око 30% емиграната који су у јуну 1944. године живели у Немачкој (укључујући Протекторат и Луксембург), према наводима Управе руске емиграције били су антинемачки оријентисани.⁴⁸ Притом, потребно је истаћи да су поједини емигранти заузимали важна руководећа места у партизанској хијерархији (попут Владимира Смирнова, Аркадија Попова, Владимира Слободјанинова), као и да је размера њихове делатности била прилично велика – од учешћа у припреми устанка у Мачви до учешћа у борбама за ослобођење Београда.⁴⁹

Подели на политичке линије „против Хитлера” и „против Стаљина” треба додати и позицију руске емигрантске организације под називом Национални савез новог покољења (потом Национално-радни савез новог покољења), формулисана 1939. године у Београду, са главним циљем – „борбом против бољшевика”: „Ни са Стаљином, ни са иностраним завојевачима, већ са целим руским народом”.⁵⁰ Следећи политичку линију: „Русију ће спасити руска сила на руској земљи.

⁴⁸ Марина Ю. Сорокина, „И.Н. Голенищев-Кутузов (1904–1969): К истории возвращения в СССР”, *Ежегодник Дома русской зарубежья им. Александра Солженицына* 7/2017, 120, 122; Наталья В. Турыгина, „Российская эмиграция в Германии в годы Второй мировой войны. Доклад о положении эмигрантов и апатридов. 1944 г.”, *Исторический Архив* 5/2020, 63, 64.

⁴⁹ Детаљније: Milana Živanović, „Russian émigrés in the Resistance Movement in the Territories of Yugoslavia 1941–1945 – Scale, Range and Results of Their Activities”, *Resistance in South-Eastern Europe during the Second World War* (у штампи).

⁵⁰ Даниил Ю. Алексеев, „Возникновение и становление Народно-Трудового Союза российских солидаристов”, *Ойкумена. Регионоведческие исследования* 1/2020, 156. О организацији: Людмила В. Климович, „Идеология и деятельность молодежных организаций русского зарубежья в 1920-е – начале 1940-х гг.: на материалах Союза Младороссов и Национального Союза Нового Поколения”, (диссертация на соискание степени кандидата исторических наук, Саратовский государственный технический университет, 2010); Даниил Ю. Алексеев, *Российские солидаристы в борьбе против тоталитарного режима*, (Саарбрюккен.: LAP, 2011); Людмила Климович, „Солидаризм – концепция новопоколенцев”, *Россия XXI век* 2/2016, 118–129; Даниил Ю. Алексеев, „Возникновение и становление Народно-Трудового Союза российских солидаристов”, *Ойкумена. Регионоведческие исследования* 1/2020, 150–160.

Сваки од нас је дужан да се посвети стварању те силе”,⁵¹ односно такозване „Треће силе”, и претпостављајући да ће се становништво СССР-а подићи на борбу против режима, видевши у конфликту између СССР-а и Немачке евентуални подстицај буђењу њихових националних осећања, као задатак своје организације поставили су помоћ народу у Совјетском Савезу у тој борби.⁵² Ради остваривања те политичке идеје и задатка, основни кадрови организације су из окупиране Европе одлазили у СССР.⁵³ Према наводима једног од истакнутијих чланова савеза из Југославије Аријадне Јевгенјевне Шириркине, на окупиране територије СССР-а из Берлина, где се налазило руководство организације и где је био организован систем њиховог упућивања у Совјетски Савез, најпре су прелазили чланови који су живели у Пољској, а затим они из Југославије. Она је са неколико младића 1942. отишла у Немачку, а потом у СССР.⁵⁴ То, међутим, није била једина група која је била упућена у Рајх.⁵⁵

Иако питање политичког и војног ангажовања чланова савеза остаје предмет дискусије, познато је да је изванредан број њих сарађивао са Руском ослободилачком армијом генерала Власова.⁵⁶ Један од

⁵¹ НТС. *Мысль и дело. Как должна работать организация*, (Б. м.: б. и., 1990).

⁵² Людмила Климович, „Идеология Национального Союза Нового Поколения на страницах газеты „За Россию” (с 1930 по 1940 гг.)”, *Власть* 10/2008, 115; Людмила В. Климович, „Идеология и деятельность молодежных организаций русского зарубежья в 1920-е – начале 1940-х гг.: на материалах Союза Младороссов и Национального Союза Нового Поколения”, (диссертация на соискание степени кандидата исторических наук, Саратовский государственный технический университет, 2010).

⁵³ НТС. *Мысль и дело. Как должна работать организация*, (Б. м.: б. и., 1990).

⁵⁴ Арсеньев, Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах*, Кн. 2, 360–362.

⁵⁵ С. М. Пушкарев, „Дорогие сердцу имена: Владимир Михайлович Китайсков (1921–2012)”, *За Россию* 71/2013, 23–27.

⁵⁶ Климович, „Идеология Национального Союза Нового Поколения на страницах газеты „За Россию” (с 1930 по 1940 гг.)”, 115; Юрий Цурганов, *Белоземляне и Вторая мировая война. Попытка реванша. 1939–1945 гг. (На линии фронта. Правда о войне)*, (Москва: Центрполиграф, 2010); Людмила В. Климович, „Идеология и деятельность молодежных организаций русского зарубежья в 1920-е – начале 1940-х гг.: на материалах Союза Младороссов и Национального Союза Нового Поколения”, (диссертация на соискание степени кандидата исторических наук, Саратовский государственный технический университет, 2010); Людмила Климович, „Солидаризм – концепция новопоколенцев”, *Россия XXI век* 2/2016, 120.

идеолога организације Михаил Александрович Георгијевски живећи за време Другог светског рата на територији НДХ није узимао учешћа у раду организације.⁵⁷ Потребно је истаћи да је руководство савеза забранило својим члановима да приступају Руском корпусу.⁵⁸

Представљајући политичко и војно ангажовање руских емиграната у периоду од 1941. до 1945. године, важно је истаћи да су на територији окупиране Србије и Независне Државе Хрватске забележени случајеви учешћа целих породица у покрету отпора.⁵⁹ Једна од њих били су Толстојеви: поменута браћа Владимир и Иља Толстој и њихови синови Олег Владимирович, борац Војвођанске бригаде⁶⁰ и Никита Иљич, који је најпре био повезан са партизанима да би потом као добровољац ступио у редове Црвене армије.⁶¹ Са друге стране, политичко и војно ангажовање доводило је и до подела унутар породица. Тројица синова генерала Василија Васиљевича Шишлова су насупрот својим родитељима учествовала у партизанском покрету.⁶² Старији син инжењера Сергеја Николајевича Смирнова Михаил Смирнов, који је за време Априлског рата пао у немачко заробљеништво и послат у логор, био је против приступања свог млађег брата Николаја Руском корпусу. Његов брат ће из ове формације изаћи 1942. године, када је укључена у састав Вермахта, а сам Михаил Смирнов ће се по ослобођењу из логора крајем рата борити против остатака немачких формација.⁶³

⁵⁷ Арсеньев, Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах*, Кн. 1, 156.

⁵⁸ НТС. *Мысль и дело. Как должна работать организация*, (Б. м.: б. и., 1990).

⁵⁹ Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), fond 1753, Osobni fond Ivana Očaka, fascikla br. 34, Podaci o Rusima, koji se nalaze u Jugoslaviji, a koji su sudelovali u Narodnooslobodilačkom pokretu i ratu Jugoslavije 1941–1945. g.

⁶⁰ Očak, „Руски емигранти и народноослободилачка борба народа Југославије”, 305.

⁶¹ Светлана М. Толстоја, „Никита Иљич Толстой (1923–1996) – гимназист – солдат – академик”, *Российская эмиграция в борьбе с фашизмом. Международная научная конференция*, сост. Константин К. Семенов, (Москва: Дом русского зарубежья им. Александра Солженицына, 2015), 272–273.

⁶² HR-HDA, fond 1491, Odjeljenje zaštite naroda za Hrvatsku, 2. 45, Elaborat o prilikama i organizaciji ruske emigracije u N. D. H., str. 1.

⁶³ Арсеньев, Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах*, Кн. 1, 623–624.

О томе да слика политичког и војног ангажовања руских емиграната у периоду од 1941. до 1945. године (као ни у међуратном раздобљу) није била једнодимензионална, сведочи више примера. Међу њима треба истаћи понашање наредника Олега Вјачеславовича Окшевског. Као пилот 1. ваздухопловног пука он је за време Априлског рата обавио више борбених задатака.⁶⁴ У августу 1941. године ступио је у бомбардерску групу Зракопловства НДХ.⁶⁵ Јуна 1942. године приликом прелета из Кенигсберга на помоћно летелиште код Солција, по договору са механичарем-стрелцем, водником, братом Лавом Окшевским и извиђачем, водником Миливојем Борошом пребегао је у СССР.⁶⁶ Из Зракопловства НДХ у Италију 1943. пребегли су надсатник Георгиј Михајлов, заменик заповедника 3. зракопловне групе НДХ у Мостару и поручник Борис Сљусарев.⁶⁷ Исто је учинио и пилот Аркадиј Попов, који је ступио у Зракопловство НДХ у намери да пребегне на територију СССР-а. Међутим, био је потказан, мучен, затим помилован.⁶⁸ У октобру 1943. приликом извиђачког лета са помоћног летелишта код Дрниша, у својству заповедника 16. зракопловног јата пребегао је у Италију.⁶⁹ Придружио се партизанима и постао командант „Б” одељења Прве ловачке ескадриле НОВЈ.⁷⁰

Историја руске емиграције како у међуратном периоду, тако и у раздобљу Другог светског рата је вишедимензионална. Опредељивање у политичком и идеолошком погледу зависило је од више фактора, а и једном учињени избори нису били коначни. Можда и најилустративнији пример тога јесте случај Вартана Богдановича Асатурова, који је у Бањалуци за нову власт градио болницу, да би истовремено

⁶⁴ Татьяна В. Пушкадия-Рыбкина, Инна И. Грубмайр, *Эмигранты из России в Загребе. Жизни и судьбы*, (Zagreb: Sveučilišna tiskara d. o. o., 2019), 232.

⁶⁵ Војни архив, Архив Југословенске народне армије, Картони персоналних података, к. 716/53, бр. 10732, Олег Окшевски.

⁶⁶ Савић, „Лет на другу страну”, 244.

⁶⁷ *Исто*, 246.

⁶⁸ Rafael Perhaus, *Letalci prekomorci*, (Nova Gorica: Soča, 1986).

⁶⁹ Савић, „Лет на другу страну”, 246.

⁷⁰ Предраг Пејчић, *Прва и друга ескадрила НОВЈ*, (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1991).

слао намирнице заточеницима градског затвора и одржавао контакт са припадницима партизанског покрета.⁷¹

Закључак

У основи политичко и војно ангажовање руских емиграната у периоду од 1941. до 1945. године може се поделити на антифашистичко, и антикомунистичко. Преовладавали су идеолошки и политички мотиви, али се не може занемарити ни економски, односно финансијски аспект. Међутим, низ околности и фактора (међу којима су били и спољни и унутрашњеполитички) утицали су на појаву различитих форми ангажовања, пасивност, одбијање сарадње са представницима нових режима и промену ставова. То сведочи о сложености политичке и војне историје руске емиграције у Другом светском рату у Југославији, као и личних судбина појединаца.

⁷¹ Зоран Мачкич, Виктор Косик, *Русские в Баялуке и окрестностях в XX веке. Словарь-справочник*, (Москва: Институт славяноведения РАН, 2018), 13.

Извори и литература

Необјављени извори

Војни архив: Архив Југословенске народне армије

Hrvatski državni arhiv: Fond 1491, Odjeljenje zaštite naroda za Hrvatsku; Fond 1753, Osobni fond Ivana Očaka

Објављени извори

Белоемиграција у Југославији 1918–1941, том 1, приредили Тома Миленковић и Момчило Павловић. Београд: Институт за савремену историју, 2006.

Москва–Србија, Београд–Русија. Документи и материјали. Том 4, Руско-српски односи 1917–1945, приредили Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић и Александар Силкин. Београд: Архив Србије; Москва: Главное архивное управление города Москвы, 2017.

Мемоари

Агафонов (Глянцев), Александр М. *Зайиски бойца Армии теней*. Москва; Берлин: Direct media, 2019.

„Јуриј Ракитин. Дневник, март–април 1941” (приредио и превео Алексеј Арсењев). *Руски алманах* 15/2010, 138–166.

Ковалевский, Д. „Во имя Родины...”. *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–1945 гг.: Исторический очерк и сборник воспоминаний соратников*. Нью-Йорк: Наши вести, 1963.

Лобачев, Ђорђе. *Каг се Волја уливала у Саву: мој животињи роман*. Београд: Просвета, 1997.

Ткачёв, Вячеслав М. *Крылья России: воспоминания о прошлом русской военной авиации 1910–1917 гг.* Санкт-Петербург: Гуманитарный издательский центр „Новое культурное пространство”, 2007.

Литература

Александров, Кирилл. *Армия генерала Власова 1944–1945*. Москва: Яуза, Эксмо, 2006.

Алексеев, Даниил Ю. „Возникновение и становление Народно-Трудового Союза российских солидаристов”. *Ойкумена. Регионоведческие исследования* 1/2020, 150–160.

Алексеев, Даниил Ю. *Российские солидаристы в борьбе против шоталиитарногo режима*. Саарбрюккен: LAP, 2011.

Арсеньев, Алексей Б., Михаил Л. Ордовский-Танаевский. *Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде (1920–1944)*, Кн. 1–2. Белград: Архив Сербской Православной Церкви, 2018.

Arsenjev, Aleksej. „Rusi u Narodnooslobodilačkoj borbi Jugoslavije” (neobjavljeni rukopis).

Арсеньев, Алексей. *Самовари у равници. Руска емиграција у Војводини*. Нови Сад: Змај; Футог: Уметничка радионица Завештање, 2011.

Волков, Сергей В., Павел Н. Стрелянов (Калабухов). *Чины Русскогo Корџуса*. Москва: Рейтар, „Форма-Т”, 2009.

Волгогонов, Дмитрий А. *Сталин. Политический портрет*. Москва: Новости, 1992.

Davinić, Marko. „Pravno ustrojstvo i delovanje vojnih i policijskih snaga Nezavisne Države Hrvatske”. *Pravni poredak Nezavisne Države Hrvatske*, priredili Boris Begović i Zoran S. Mirković, 101–143. Beograd: Univerzitet, Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2017.

Денда, Далибор. „Русские беженцы в югославской армии, 1919–1941: к вопросу о деятельности русской эмиграции в Югославии”. *Русский сборник: исследования по истории России*. Т. VI, 175–194. Москва: Модест Колеров, 2009.

Drugi svetski rat (pregled ratnih operacija). Događaji od početka rata do 22. juna 1941. Beograd: Vojnoistorijski institut JNA, 1957.

Ѓхина, Наталья А. „‘История русского Сопротивления... еще не написана’ К истории Союза советских патриотов в Югославии в годы Второй мировой войны”. *Ежегодник Дома русского зарубежья имени Александра Солженицына* 4–5/2014–2015, 174–205.

Ѓхина, Наталья А. „На чьей стороне ты будешь, когда разразится война’: К истории Союза советских патриотов в Белграде”. *Российская эмиграция в борьбе с фашизмом. Международная научная конференция*,

сост. Константин К. Семенов, 203–237. Москва: Дом русского зарубежья им. Александра Солженицына, 2015.

Živanović, Milana. „Ideje i planovi borbe protiv komunizma u redovima ruske emigracije u Kraljevini SHS / Kraljevini Jugoslaviji”. *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku: ekstremizam kao faktor destabilizacije odnosa u regionu*, ur. Darko Gavrilović, 53–71. Golubić: Udruga za povijest, suradnju i pomirenje, 2020.

Živanović, Milana. „Russian émigrés in the Resistance Movement in the Territories of Yugoslavia 1941–1945 – Scale, Range and Results of Their Activities”. *Resistance in South-Eastern Europe during the Second World War* (у штампџ).

Живанович, Милана. „‘Я почувствовал себя сербом...’ Русские эмигранты в Апрельской войне 1941 года”. *Военно-исторический журнал* 9/2021, 46–55.

Јнчаркова, Јулија. „Прага–Белград–Прага (Археологический Институт им. Н. П. Кондакова в 1938–1941 годах)”. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 1–4/2004, 269–280.

Јовановић, Мирослав. *Досељавање руских избејлица у Краљевину СХС 1919–1924*. Београд: Стубови културе, 1996.

Јовановић, Мирослав. *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*. Београд: Чигоја, 2006.

Јованович, Мирослав. „Те, кто за Сталина, и те, кто за Гитлера. Росийская эмиграция в Югославии в годы Второй мировой войны”. *Родина* 11/2012, 14–16.

Климович, Людмила В. „Идеология и деятельность молодежных организаций русского зарубежья в 1920-е – начале 1940-х гг.: на материалах Союза Младороссов и Национального Союза Нового Поколения”. Диссертация на соискание степени кандидата исторических наук, Саратовский государственный технический университет, 2010.

Климович, Людмила. „Солидаризм – концепция новопоколенцев”. *Россия XXI век* 2/2016, 118–129.

Косик, Виктор И. „Молодая Россия”: Вариации на тему национализма в маршах эпохи. Москва: ПРОБЕЛ-2000, 2013.

Косик, Виктор И. *Русская Церковь в Югославии (20–40-е годы XX века)*. Москва: Православный Свято-Тихоновский богословский институт, 2000.

Косик, Виктор И. Владимир А. Тесемников. *Русский Белград*. Москва: Издательство МГУ, 2008.

Литвињенко, Стеван. *Руски лекари у Србији и Црној Гори*. Београд: Српско лекарско друштво, 2007.

Мачкич, Зоран, Виктор Косик. *Русские в Банялуке и окрестностях в XX веке. Словарь-справочник*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2018.

Миленковић, Тома. *Руски инжењери у Југославији: 1919–1941*. Београд: Савез инжењера и техничара Србије, 1997.

Милкић, Миљан. „Априлски рат – 12 дана отпора”. *Одбрана, специјални прилог бр. 166*, 1. 4. 2017.

НТС. Мысль и дело. Как должна работать организация. Б. м.: б. и., 1990.

Огњевевић, Александар М., Ђорђе И. Николић. *Бишка за Београд: април 1941*. Београд: Службени гласник, 2020.

Očak, Ivan. „Руски емигранти и народноослободилачка борба народа Југославије”. *Historijski zbornik* 1/1987, 297–307.

Пејчић, Предраг. *Прва и група ескадрила НОВЈ*. Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1991.

Perhaus, Rafael. *Letalci prekomorci*. Nova Gorica: Soča, 1986.

Пушкадија-Рыбкина, Татьяна В., Инна И. Грубмайр. *Эмигранты из России в Загребе. Жизни и судьбы*. Zagreb: Sveučilišna tiskara d. o. o., 2019.

Российские врачи в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии: Биографический словарь и анкеты (1918–1946), сост. Михаил М. Горинов-мл., Марина Ю. Сорокина. Белград: Архив Југославије; Москва: Дом русскогo заруђежја имени Александра Солженицына, 2012.

Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова, књ. I–II, ур. Миодраг Сибиновић, Марија Межински и Алексеј Арсењев. Београд: Филолошки факултет, Катедра за славистику и Центар за научни рад, 1994.

Савић, Драган. „Лет на другу страну”. *Лет: часопис за историју ваздухопловства* 1/1998, 241–251.

Сорокина, Марина Ю. „И.Н. Голенищев-Кутузов (1904–1969): К истории возвращения в СССР”. *Ежегодник Дома русскогo заруђежја им. Александра Солженицына* 7/2017, 114–128.

Terzić, Velimir. *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza 1-2*. Beograd: Narodna knjiga; Titograd: Pobjeda; Ljubljana; Beograd: Partizanska knjiga, 1984.

Тимофеев, Алексей Ю. „О русских участниках Апрельской войны и жертвах бомбардировок Белграда 1941 г.” <https://ruskidom.rs/2021/04/06/o-russkih-uchastnikah-aprelskoj-vojny-i-zhertvah-bombardirovok-belgrada-1941g/>

Тимофеев, Алексей Ю. „Спротивление немецкой оккупации в Сербии и русская эмиграция в годы Второй мировой войны”. *Российская эмиграция в борьбе с фашизмом. Международная научная конференция*, сост. Константин К. Семенов, 238–271. Москва: Дом русского зарубежья им. Александра Солженицына, 2015.

Timofeev, Alexey. *Splintered Wind: Russians and the Second World War in Yugoslavia*. Moscow: Модест Колеров, 2013.

Тимофејев, Алексеј. *Руси и Друѓи свешки раџи у Југославији. Ушницај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2011.

Тимофејев, Алексеј, Милана Живановић. *Руска емиграција у Београду од 1920-их до 1950-их. Уводна сјудија за кашалот изложбе*. Београд: Историјски архив Београда, 2021.

Тимофејев, Алексеј. „Савез совјетских патриота – антифашистичка организација руских емиграната у Србији 1941–1945”. *Токови историје* 3/2012, 257–277.

Тимофејев, Алексеј. „Српско-руски друштвено-политички односи у раздобљу националне трагедије. 1917–1945”. *Москва–Србија, Београд–Русија. Документи и материјали. Том 4, Руско-српски односи 1917–1945*, приредили Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић и Александар Силкин, 35–53. Београд: Архив Србије; Москва: Главное архивное управление города Москвы, 2017.

Толстая, Светлана М. „Никита Ильич Толстой (1923–1996) - гимназист - солдат - академик”. *Российская эмиграция в борьбе с фашизмом. Международная научная конференция*, сост. Константин К. Семенов, 272–304. Москва: Дом русского зарубежья им. Александра Солженицына, 2015.

Турыгина, Наталья В. „Российская эмиграция в Германии в годы Второй мировой войны. Доклад о положении эмигрантов и апатридов. 1944 г.”. *Исторический Архив* 5/2020, 63–75.

Цоцовић, Станислав. *На крилима: Пеши ловачки џук 1941. Куманово*. Београд: Елит, 1996.

Milana Živanović, PhD, Research Associate
Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

Summary

RUSSIAN EMIGRATION AND THE APRIL WAR

In the most simplified sense, the Russian émigrés' political and military engagement during the period 1941–1945 can be described as an anti-fascist, and anti-communist. In most cases, the ideological and political motives prevailed, although the material reasons cannot be neglected either. But, due to the impact of the series of factors and circumstances, different forms of the political and military engagement, attitude and beliefs shifts, passivity, and the refusal of collaboration with the newly formed regimes emerged. It bears evidence of the complexity of Russian emigration political and military history in the World War II in Yugoslavia, as well as the lives of the individuals.

Keywords: Russian emigration, April War, occupation, Serbia, Independent State of Croatia.